

ОТКРИВАЊЕ И ОБЕЗБЕЂЕЊЕ ДОКАЗА У КРИМИНАЛИСТИЧКОЈ ОБРАДИ КРИВИЧНИХ ДЕЛА ПРИВРЕДНОГ КРИМИНАЛИТЕТА

Станимир Ђукић
Министарство унутрашњих послова Републике Србије

У раду је обрађен појам и предмет криминалистичке методике, као научној дисциплини криминалистике као науке. Дефинисан је појам привредног криминалитета, а посебно је апострофиран проблем кривичних дела привредног криминалитета у привреди, као један од најопаснијих и најштетнијих облика те негативне друштвене појаве. Такође, обрађене су карактеристике привредног криминалитета, као и класификација појавних облика привредног криминалитета. Анализирани су *класични појавни облици* и криминалне делатности по секторима привредног пословања, који се јављају у свим периодима развоја нашег друштва, који су константни, са малим модификацијама у начину извршења и прикривања, и *савремени појавни облици привредног криминалитета* који су резултат нових тенденција у друштвеним, политичким и економским односима. Осим тога, обрађено је откривање кривичних дела привредног криминалитета и обезбеђење доказа, кроз оперативну делатност полиције која се спроводи у преткривичном поступку, и то кроз две основне фазе: *криминалистичку контролу и криминалистичку обраду*. Такође, изложена је и анализирана методика откривања и доказивања типичних деликата привредног криминалитета, односно кривичних дела са основним карактеристикама и начином извршења, и дат је и кратак осврт на законодавни оквир и активности и резултате које је полиција постигла у сузбијању и спречавању ових појава.

Кључне речи: *криминалистика, криминалистичка методика, кривично дело, криминалитет, привредни криминалитет, привреда, обезбеђење доказа, откривање кривичних дела, криминалистичка обрада, орган унутрашњих послова (полиција)*

Увод

Криминалистика је научна дисциплина оријентисана ка пракси, чија традиционална подела на тактику, технику, методiku и оперативу има, пре свега, дидактички, односно педагошки значај.

Имајући у виду да је задатак криминалистике као науке и као практичне делатности првенствено, сузбијање и спречавање криминалитета, криминалистичка методика на специфичан начин и својим методама, доприноси овом задатку, посебно у истраживању и проучавању специфичности одређене врсте кривичних дела, у погледу њиховог појединачног откривања, разјашњавања и доказивања, као и откривање извршилаца.

Када је у питању привредни криминалитет, можемо рећи да он заузима значајно место у структури укупног криминалитета, како по броју кривичних дела, тако и по структури, динамици, појавним облицима, материјалним и другим последицама. Повећана друштвена опасност привредног криминалитета везана је за новије време, које карактерише буран привредни развој и успостављање бројних привредних веза на целокупном међународном плану. Материјалне и друге последице привредног криминалитета изазивају све снажнију друштвену реакцију, као и све чешћу међународну сарадњу на његовом спречавању и сузбијању. Због својих специфичности, којима се јасно диференцира од осталих криминалних појава, већ дужи период представља предмет интересовања криминологије, криминалне политике и кривичног права, како на домаћем, тако и на међународном плану. Проучавање привредног криминалитета, као друштвене и уже криминолошке појаве, повезане са многим сегментима друштвеног живота, данас добија на актуелности, имајући у виду суштинске и бурне промене у социјалном, економском и политичком бићу друштва.

Према томе, прилаз овом проблему мора бити комплексан, уз максимално коришћење дијалектичког метода, као најопштијег метода природних и друштвених наука. То значи да се привредни криминалитет мора проучавати са аспекта свих научних дисциплина у чије подручје спадају поједине његове битне карактеристике. Ово захтева интердисциплинарни, економски, правни, криминолошки, социолошки, психолошки приступ овом проблему. Исто важи и за проучавање и истраживање појединих елемената, односно деликата који спадају у привредни криминалитет.

У научној и стручној литератури, знатно мања пажња, посвећена је оним аспектима привредног криминалитета који се односе на његово сузбијање, тј. практично поступање различитих органа и субјеката на откривању, разјашњавању и посебно доказивању деликтних понашања, која се сматрају привредним криминалитетом.

Такође, нарочиту пажњу изазивају појаве организованог вршења кривичних дела привредног криминалитета, које најчешће добијају све карактеристике професионалног и организованог криминалитета, уз напомену да је ефикасност органа откривања и гоњења у обрнутој сразмери са степеном организованости и бројем лица која учествују у извршењу кривичних дела. На то указује и пракса полицијских и правосудних органа, као и статистички и други подаци о откривеним кривичним делима привредног криминалитета, који нам јасно стављају до знања да поједини, а истовремено и најопаснији облици овог криминалитета остају ван домања организоване друштвене реакције, односно не спречавају се и не кажњавају, па самим тим, временом, фактички постају легалан начин понашања у привредним и економским односима и друштвеним процесима.

Осим тога, потребно је истаћи да приликом откривања и доказивања већине кривичних дела привредног криминалитета, органима који се баве овом проблематиком, стоје на путу бројне тешкоће, које произилазе како од објективне ситу-

ације у организацији и функционисању привредног живота, тако и од слабости у стратегији државе, као и у организацији самих тих органа. Треба напоменути и то да у криминалистичкој обради већине кривичних дела привредног криминалитета основни проблем представља фаза обезбеђења доказа. Постојећа литература која се бавила материјом сузбијања и спречавања привредног криминалитета, кретала се у оквирима општих разматрања и глобалних сагледавања ове проблематике.

Појам и предмет криминалистичке методике

Приликом дефинисања појма криминалистичке методике неопходно је поћи од чињенице да се ради о научној дисциплини криминалистике као науке „која проучава, проналази и усавршава научне и на практичном искуству засноване методе и средства која су најпогоднија да се открије и разјасни кривично дело, открије и приведе кривичној санкцији учинилац, осигурају и фиксирају сви докази ради утврђивања објективне истине, као и да се спречи извршење будућих планираних и неплаанираних кривичних дела“¹ и „у практичном погледу, криминалистика је сложена, информативна стратегија, која обухвата научне и на искуству засноване методе и средства за откривање, прикупљање, обрађивање, оцењивање и коришћење криминалистички релевантних информација, у циљу откривања, расветљавања и спречавања кривичних дела“.² С обзиром на то да из овога произилази да је задатак криминалистике као науке и као практичне делатности првенствено, сузбијање и спречавање криминалитета, криминалистичка методика на специфичан начин и особеним методама, доприноси овом задатку.

У литератури, могу се срести различити покушаји дефинисања криминалистичке методике, које можемо свести на скоро јединствено становиште, да се ради о научној дисциплини која представља посебан део криминалистичке тактике и која проналази, проучава и усавршава специфичне научне и искуствене методе за откривање, разјашњавање и доказивање одређене врсте кривичних дела. На основу изнетог, „криминалистичка методика проучава посебности (специфичности) појединих група и појединачних кривичних дела у погледу њихових узрока и услова, начина и средстава извршења, појавних облика, тактике и технике извршилаца, те на основу тога проналази и примењује специфичне методе и средства за њихово појединачно откривање, разјашњавање и доказивање, те откривање извршилаца. При томе, криминалистичка методика користи криминалистичко-тактичке и криминалистичко-техничке методе и средства, прилагођавајући их на поједина кривична дела, али изграђујући при томе своје сопствене методе, који се заснивају на специфичностима сваког типа кривичног дела“³ (Матијевић, М., Марковић, М., 2013:326).

¹ Водинелић, В., Криминалистика, Београд, "Просвета", (1972), стр. 3.

² Алексић, Ж., Миловановић, З., Криминалистика, Београд, Правни факултет Универзитета у Београду, (1991), стр. 1.

³ Бошковић, М., Бановић, Б., Криминалистичка методика, Београд, Виша школа унутрашњих послова, (1995), стр. 5.

Актуелна пракса упућује нас на чињеницу да се савремени облици криминалне делатности прилагођавају објективним условима, а савремена научна и техничка достигнућа користе се у функцији усавршавања појавних облика и начина извршења кривичних дела. Сходно томе, и методи супротстављања оваквом криминалиту морају се мењати и прилагођавати, проналазити нови и усавршавати већ познати, те конкретизовати по појединим кривичним делима. У том светлу треба сагледати потребу за актуелношћу криминалистичке методике и као практичне делатности, али и као научне криминалистичке дисциплине.

Криминалистичка тактика, као општа криминалистичка дисциплина, утврђује општа правила и радне методе типичне за откривање, истраживање, разјашњавање и доказивање свих врста кривичних дела без разлике, дакле, опште и заједничке, док криминалистичка методика, као посебна криминалистичка дисциплина и посебан део криминалистичке тактике, конкретизује ова правила и радне методе на поједина кривична дела. Методика истражује и проучава посебности (специфичности), оно што је важеће само за откривање, истраживање и разјашњавање одређене врсте кривичног дела (паљевине или крађе, фалсификата новца или исправе, незаконитог лова или диверзије и саботаже, убиства итд). Тако, на пример, криминалистичка тактика утврђује општа криминалистичка правила за предузимање појединих криминалистичких мера и радњи (увиђај уопште, претресање уопште, праћење, заседа и сл.), док криминалистичка методика прилагођава ова правила специфичностима појединих кривичних дела.

Овакав међусобни однос појединих криминалистичких дисциплина наводи нас на закључак да криминалистичка методика синтетизује криминалистичко-тактичке и криминалистичко-техничке методе, а у циљу откривања, разјашњавања и доказивања појединачних кривичних дела, при чему овако синтетизовани и прилагођени специфичностима појединих кривичних дела, ови методи постају својеврсни методи криминалистичке методике.

Предмет криминалистичке методике чини изучавање појавних облика и начина извршења појединих кривичних дела, с једне стране, и праксе органа откривања и гоњења у спречавању и откривању тих кривичних дела, с друге стране. Практика органа откривања и гоњења, а нарочито полиције, представља основу за утврђивање и усавршавање одређених правила поступања у конкретним ситуацијама извршених кривичних дела. Уопштавањем ове праксе, уз примену научних метода, долази се до правила чија је примена дала успешне резултате, али се истовремено одбацују они начини и методи рада који нису резултирали успехом у откривању и доказивању кривичних дела. На тај начин, криминалистичка методика изграђује се и као научна дисциплина, али и као практична делатност за сузбијање и спречавање појединих кривичних дела, што и јесте њен основни задатак (Матијевић, М., Марковић, М., 2013:327).

Дефинисање појма привредног криминалитета

У домаћој и страниј теорији и пракси чињени су многи покушаји дефинисања појма привредног криминалитета, али до јединствене, опште усвојене дефиниције није се дошло. Различитост дефиниција појма привредног криминалитета потиче

од чињенице да су оне формиране у различитим временским периодима, са различитих полазних позиција и у различите сврхе.

Привредни криминалитет је феномен за који постоје различите дефиниције, у зависности од критеријума класификације преступништва и научно методолошког приступа. Нека схватања полазе од *кривичноправних одредби дела уперених против привреде*, а друга од *објекта кривичноправне заштите*, тј. од *дела усмерених према злоупотребама и другим видовима противправности у вези са организацијом и функционисањем привредних система и финансијског пословања*. Овим су обухваћена само дела која представљају кривичноправну радњу и појављују се као фактор деликвентности унутар привредне организације и система. Несумњиво да различити приступи овом појму и појави највећим делом проистичу из различитости политичких и економских система у свету. Друга страна проблема настаје зато што се под привредним криминалитетом подразумевају различите врсте кривичних дела, како она против привреде, тако и она против службене дужности а делом и кривична дела против имовине. Међутим, и у домаћој литератури сусрећемо се са тим проблемом и различитим приступима од теоријских, законодавних стручних до других дефиниција (Ђукић, С., 2016:153). На основу тога, можемо рећи да „*врста деликвенције и типологија криминалних појава условљена повредама прописа у привредном и финансијском пословању*“ назива се привредним криминалитетом (Бошковић, М., Марковић, М., 2015:209).

Међутим, знатно већи број теоретичара заступао је схватање да у привредни криминалитет, осим кривичних дела против привреде (Глава XXII КЗ РС), спадају и кривична дела против здравља људи (Глава XXIII КЗ РС), као и поједина кривична дела против службене дужности (Глава XXXIII КЗ РС). Очигледно је да је код ових схватања доминантан формални критеријум, односно начин на који су инкриминисани као кривична дела (Ђукић, С., 2016:154).

Криминолошке и социолошке дисциплине привредни криминалитет дефинишу нешто шире, укључујући у тај појам, поред кривичних дела, и привредне преступе и прекршаје у функционисању система, као и дела уперена ка материјалним добрима, тзв. спољним угрожавањима, дакле и ка свим другим облицима имовинских деликата. Тако су се формирала два основна приступа у дефинисању привредног криминалитета: ужи и шири. У *ширем смислу*, привредним криминалитетом сматра се противправно понашање које надлежни државни органи (суд или неки други орган) квалификује као казнени деликт у за то утврђеном поступку. То подразумева деликвенцију физичких и правних лица у области финансијско-правног пословања (кривична дела, привредни преступи и прекршаји). У *ужи појам* привредног криминалитета подразумева само *кривичноправне привредне и финансијске деликте*, а искључује привредне преступе и прекршаје, чак и неке облике имовинских деликата (Ђукић, С., 2016:154).

Осим тога, „привредни криминалитет чине сва деликтна понашања (чињења или нечињења) која настају у економским односима и у вези са тим односима, од стране правних, као и физичких лица, која, као субјекти тих односа, располажу одговарајућим овлашћењима према имовини на којој се ти односи заснивају, а којим се деликтним понашањима непосредно наноси штета тој имовини и повређују или угрожавају привредни односи“.⁴ Оваква дефиниција представља прилог даљим на-

⁴ Петрић, Б., О привредном криминалу, Београд, ЈРККП бр. 4/82, стр. 479.

порима ка изналажењу опште прихватљивог схватања о појму привредног криминалитета, што би био само почетни корак ка предузимању даљих, општих и координираних, како теоријских, тако још више практичних активности на сузбијању друштвено опасне и комплексне криминалне појаве.

Карактеристике привредног криминалитета

Привредни криминалитет, са становишта његовог сузбијања, има неколико основних карактеристика, то су: *прикривеност*, *динамичност* (променљивост појавних облика), *специјализација и професионализација извршилаца*, *специфичност доказивања и доказних средстава и специјализација у сузбијању привредног криминалитета* (Матијевић, М., Марковић, М., 2013:392).

– **Прикривеност** је таква карактеристика криминалитета која се може испољити као прикривеност и кривичног дела и извршиоца, или само прикривеност извршиоца, док је дело познато. Код привредног криминалитета ради се о томе да је по извршењу кривичног дела непознато и дело и извршилац. То је карактеристика у вези са постојањем јаким мотива да се не сазна за кривично дело, нити за учиниоца тог дела, односно да се прикрије злоупотреба овлашћења и прибављање личне користи или користи за другога таквом злоупотребом овлашћења, а што је у вези са постојањем свести да се врши недозвољена радња коју друштво санкционише као кривично дело. У вези са прикривеношћу треба истаћи да откривањем дела, открива се и извршилац, с обзиром на то да је место извршења дела привредног криминалитета радно место, и да је за свако радно место везано једно лице. Прикривеност привредног криминалитета је прва значајна карактеристика која означава да је у овој области присутна изузетно висока тзв. „тамна бројка криминалитета“,⁵ која се испољава у виду „тамне бројке“, а која посебно долази до изражаја у реалном сагледавању стања и кретања овог вида криминалитета. Исказани статистички подаци о стању и кретању овог криминалитета не показују стварно стање извршених кривичних дела привредног криминалитета, већ само број евидентираних кривичних дела као резултат активности надлежних органа на њиховом откривању. „Тамну бројку“ привредног криминалитета увек треба узимати у обзир, било приликом оперативне делатности на плану његовог сузбијања, или статистичког сагледавања и анализе стања и кретања привредног криминалитета у одређеном периоду (Бошковић, М., 2005:285). Разлози прикривености су многобројни, од тога да их извршавају професионални деликвенти способни да не оставе видљиве трагове дела, постојање групног интереса у ланцу извршења дела, променљивост облика и функција робе од сировине до готовог производа, његовог израза у новцу или другим вредностима. Свест о томе да је повређен неки шири, а не лични интерес, те чињеница да кривична дела чине личности „од ауторитета“ чини битним осујећеност

⁵ Кривична дела против привреде и кривична дела против друштвене својине, како се у кривичноправном смислу могу третирати привредни деликти у нашем законодавству чине око 25% укупног криминалитета. Од поменутог броја, око 15.000 годишње процесуираних (оптужених) лица, 30% чине шумске крађе, а око 25% дела недозвољене трговине – тзв. шверца.

пријављивања таквих деликата од стране оних који их уочавају односно институционалног реаговања оних чија је реакција службена дужност.⁶

– **Динамичност** привредног криминалитета, тј. променљивост појавних облика у којима се испољава (ради се о динамичној појави), значи да промене оних фактора и околности који омогућавају и олакшавају вршење кривичних дела и који утиче на сам начин извршења појединих дела, доводе и до промена појавних облика, тј. до настајања нових, модификације постојећих и нестајања превазиђених појавних облика. Ти фактори могу бити разноврсни, а њихова промена врши се из разлога промене прописа, промене услова пословања, стања на тржишту, утицаја државе (стимулације појединих привредних грана и делатности) и слично.

– **Прилагодљивост новим условима** је обележје привредног криминалитета чији се појавни облици веома брзо прилагођавају датим друштвеним (политичким и економским) условима, односно његова прилагодљивост условима извршења кривичних дела, а она је зависна од облика својине, положаја привредног субјекта, начина пословања, видова државне и тржишне регулације, инвестиционе политике, кредитних услова и услова плаћања. Сви ти фактори, како унутрашњи тако и спољашњи, многоструко су променљиви не само по времену, него и у простору, што доводи до промена услова пословања који или сужавају или поспешују привредну активност а самим тим и потребу прилагођавања деликтних радњи.

– **Специјализација и професионализација извршилаца** дела привредног криминалитета произилази из чињенице да је привредни криминалитет условљен факторима који константно постоје и који проузрокују понављање истих појавних облика од стране више извршилаца, при чему се то врши у серијама. Серијске нападе истог облика врше различита лица који раде на истоврсном радном месту. То даље проузрокује специфичну професионализацију извршилаца, који под истим или сличним условима годинама понављају криминални напад, усавршавају облик напада и прилагођавају промени појединих услова, те им криминал постаје основни извор прихода. Томе можемо додати и повезивање лица у вршењу криминалне делатности, чиме се јављају и елементи организованости привредног криминалитета.

– **О специфичности методике доказивања** овде треба истаћи да, пошто сваки пословни догађај у привредном пословању прати одговарајућа документација и пошто привредни субјекти имају законску обавезу вођења књиговодства, основни доказ код разјашњавања и доказивања ових кривичних дела је та документација (која се ради прикривања кривичних дела фалсификује или уништава и оштећује), и пословне књиге привредних субјеката. У циљу ефикасне криминалистичке обраде привредног криминалитета, неопходно је ове доказе благовремено обезбедити и привремено одузети, те на тај начин спречити њихово уништење или оштећење.

Све до сада изнето указује на чињеницу да је привредни криминалитет како по обиму и структури, тако и по друштвеној опасности, таквог карактера да у његовом спречавању и сузбијању могу учествовати само стручно оспособљени и специјализовани кадрови за поједине секторе привредног пословања (спољна трговина, фи-

⁶ На непотпуност података о привредном криминалитету указује и следећа чињеница. Док су интерна и екстерна ревизија одиграле кључну улогу у откривању привредног криминала у 42% компанија на тржишту централне и источне Европе, више од четвртине свих превара откривено је сасвим случајно. То значи да су регистровани случајеви процентуално мали у односу на њихову стварну распрострањеност.

нансије, туризам, банкарско пословање и сл.), и то не само полиције, већ и других органа откривања и гоњења (инспекције, завод за обрачун и плаћања, финансијска полиција, тужилаштво, суд). Осим тога, и организација ових органа, а посебно полиције, мора бити прилагођена уској специјализацији и професионализацији у сузбијању привредног криминалитета (Ђукић, С., 2016:159).

Класификација појавних облика привредног криминалитета

Појавни облик представља читав сплет фактора који посредно или непосредно утичу на то да се криминални напад манифестује у одређеном обиму и са одређеном садржином. Као фактори који се анализирају код било којег појавног облика узимају се: 1) сам начин извршења дела; 2) нападнути објект кривичног дела; 3) врста и индивидуалност средстава извршења; 4) место извршења, и 5) време извршења.⁷

Док је код класичног криминалитета учинилац релативно слободан у избору фактора који формирају појавни облик, код привредног криминалитета он делује у специфичним, рестриктивнијим, условима. Радијус његовог кретања сужен је на одређено подручје, одређену област, објект, радно место на којем ради, односно функцију коју врши у привредном субјекту. То је оквир који можемо назвати местом извршења кривичног дела привредног криминалитета. С обзиром на такав положај, учинилац је принуђен да средства и могућности за извршење кривичног дела тражи и изнаходи у оквиру тако дефинисаног места извршења. У поменутом оквиру настаје однос човека према имовини, као основи привредног односа, чије угрожавање или повреда представља последицу кривичних дела привредног криминалитета. Са друге стране, поменути оквир (радно место, функција) утиче на остале елементе криминалног напада (трагови које напад оставља, методи прикривања), па сходно томе и методе откривања, доказивања и превенције криминалног напада.

Као критеријум класификације и дескрипције појавних облика често се у литератури узима врста привредне (друштвене) делатности (привредна грана, сектор пословања, радно место) у којој се криминални напад манифестује. Класификација по овом критеријуму долази до изражаја и у практичном раду на сузбијању привредног криминалитета, а испољава се код нас у формирању посебних организационих јединица криминалистичке полиције, а у свету и формирањем разноврсних агенција, чији су припадници специјализовани за сузбијање облика привредног криминалитета управо у појединим врстама привредне делатности (нпр. код нас одсек за сузбијање деликата у производњи, унутрашњој трговини, спољној трговини, самосталним делатностима, банкама, друштвеним делатностима и слично).

Има много области у којима се јављају привредни деликти: од производње, складишно-магацинског пословања, унутрашње робне размене, спољнотрговинског промета, благајничког пословања до књиговодства (Ђукић, С., 2016:161). Имајући ово у виду определили смо се да, са једне стране, анализирамо појавне облике који се јављају у свим периодима развоја нашег друштва, дакле, који су константни,

⁷ Водинелић, В., Криминалистика, Београд, (1984), стр. 201.

са малим модификацијама у начину извршења и прикривања, без обзира на промене прописа и мера економске политике, и са друге стране, актуелне појавне облике, који су резултат нових тенденција у друштвеним, политичким и економским односима. Прве можемо назвати класичним, а друге савременим појавним облицима.

Класични појавни облици привредног криминалитета

Приликом утврђивања и анализе доминантних појавних облика базирали смо се на емпиријски материјал у виду предмета по окончаним криминалистичким обрадама, стручних упутстава, извештаја и статистичких података органа унутрашњих послова, као основних субјеката сузбијања привредног криминалитета, и доступну научну и стручну литературу која се бави поменутом проблематиком.

Такође, определили смо се да класичне појавне облике изложимо у најкраћем по појединим секторима привредног пословања, у којима они доминирају, што не значи да се поједини облици не јављају и у другим секторима, али у знатно мањем броју. Осим тога, немамо претензију да изложимо све, већ само доминантне појавне облике, чиме ћемо избећи претерану дескрипцију и задржати се у оквирима теме.

С тим у вези, у кратким цртама навешћемо класичне појавне облике привредног криминалитета по секторима привредног пословања, и то:

I Облици криминалитета у производњи

II Облици криминалитета у унутрашњој трговини

1. криминалитета код трансфера технологије и опреме
4. Облици Облици криминалитета код куповине робе
2. Облици криминалитета код продаје робе
3. Облици криминалитета у трговинским радњама

III Облици криминалитета у спољнотрговинском промету

1. Облици криминалитета у области извоза робе
 - а) Нетачно пријављивање и декласирисање робе
 - б) Остали облици криминалитета код извоза робе
2. Облици криминалитета у области увоза робе
3. Облици криминалитета у девизном пословању

Савремени појавни облици привредног криминалитета

За разлику од земаља развијене тржишне економије где се успешност неког привредног субјекта или појединца који се бави привредном делатношћу мери, између осталог, и по висини плаћеног пореза, а пословна способност и кредибилитет и кроз време улагања и стицања капитала, на нашим просторима је супротно. Критеријум за успешност је способност изналажења начина за избегавање пореских обавеза и стицања богатства „преко ноћи“. У таквим условима пореска евазија постаје уобичајена и свакодневна појава. Економска теорија познаје две врсте евазије: законску (дозвољену) и незакониту (нелегалну).

Законска евазија јавља се у два облика: 1) коришћење законом уређених пореских подстицаја (олакшице и ослобођења) и на други начин коришћењем недоречености, непрецизности и контрадикторности норми пореског законодавства; 2) други облик законите евазије карактеристичан је за последње две деценије, као последица честе измене пореских прописа услед нестабилног привредног амбијента, а све то наилазило је на погодно тле у веома ниском пореском моралу пореских обвезника. Законито избегавање пореза, дакле, обухватило би правне и фактичке радње пореског дужника којима се избегава плаћање пореза у потпуности или делимично, без повреде закона.

Незаконита евазија испољава се у облику пореске дефраудације (пореска утаја) и контрабанде (кријумчарење). У најопштијем смислу пореска дефраудација карактеристична је за непосредне порезе а остварује се вођењем двоструких пословних књига – званичних, у којима се не приказују настале пословне промене и остварени приходи и незваничних, које се воде за сопствене потребе, и у којима се исказује реално стање. Контрабанда је карактеристична за царине, акцизе и сличне дажбине и јавља се у случају уношења у земљу робе без плаћања поменутих дажбина.

С тим у вези, навешћемо савремене појавне облике привредног криминалитета по секторима привредног пословања, које нећемо посебно образлагати, и то:

I Облици криминалитета у области фискалних обавеза

1. Облици криминалитета у области пореза на промет
2. Облици криминалитета у области исплате зарада
3. Облици криминалитета у области финансирања јавних расхода

II Неки облици криминалитета у пословању банака

III Облици криминалитета у области својинске трансформације

1. Фактори и технике приватизације као извори криминалне делатности
2. Технике приватизације
3. Облици криминалитета у поступку приватизације у нашој земљи

IV Компјутерски криминалитет

1. Појам компјутерског криминалитета
2. Карактеристике компјутерског криминалитета
3. Појавни облици компјутерског криминалитета

V Прање новца

1. Појам прања новца
2. Појавни облици прања новца
 - а) Улога готовине у шемама за прање новца
 - б) Електронски трансфери и други облици безготовинског плаћања
 - ц) Улога off-shore финансијских центара и прање новца
 - д) Трустови, остале не корпорацијске групације и прање новца
 - е) Улога адвоката, бележника, рачуновођа, ревизора и осталих професионалаца у прању новца
 - ф) Мрежно банкарство и коцкање на Интернету
 - г) Прање новца везано за тероризам (Бановић, Б., 2002:90).

Откривање кривичних дела привредног криминалитета и обезбеђење доказа

Под откривањем кривичних дела привредног криминалитета, у ширем смислу, подразумева се ситуација у којој је почетно сазнање (прва информација) за извршено кривично дело добијено од стране одређеног субјекта, који је до њега дошао непосредним или посредним путем, или ситуација у којој органи унутрашњих послова (полиција), својом непосредном делатношћу, уз коришћење средстава и метода рада за које су овлашћени, утврђују индиције или обезбеђују доказе, који указују на сумњу да је извршено одређено кривично дело привредног криминалитета.

Актуелна светска пракса у откривању кривичних дела привредног криминалитета иде за тим да се све већи број субјеката сматра „субјектима пред кривичног поступка“, дакле субјектима који доприносе откривању кривичних дела и обезбеђењу доказа. Тако, дешава се да садржину кривичне пријаве, нарочито доказе, креира и обезбеђује више субјеката равноправно, а да се као онај ко је дело открио евидентира подносилац кривичне пријаве, најчешће, орган унутрашњих послова (криминалистичка полиција).

Откривање кривичних дела привредног криминалитета, и још више њихово доказивање, све више је резултат заједничког и координираног рада различитих друштвених и државних органа, организација и субјеката, при чему, свако у оквиру својих надлежности и примењујући овлашћења којима располаже, доприносе том циљу.

Савремени привредни криминалитет, са свим обиљем форми у којима се манифестује, тежи ка све већој организованости, интернационализацији и успостављању контроле над легалним привредним и нарочито финансијским пословањем, при чему се полако брише граница између законитог и незаконитог пословања, између класичног и привредног криминалитета. Главни протагонисти су исти, само што своје методе мењају и прилагођавају друштвеном, економском, политичком и законском амбијенту у коме делују. У таквом криминалном окружењу класични методи откривања и доказивања кривичних дела привредног криминалитета морају бити модификовани, а неки од њих елиминисани као застарели и неадекватни, те замењени савременим и ефикаснијим.

Најтежи облици привредног криминалитета, посебно оног који се врши и манифестује кроз међународне финансијске токове, не могу се откривати, нити доказивати унутар једне јурисдикције. У том смислу на међународном нивоу успоставља се унификован законодавни систем који, са једне стране регулише ову материју, а са друге, санкционише поједине видове финансијског криминала. На такав законски основ ослањају се пракса и савремени методи у супротстављању овим видовима криминалитета, али и организациони облици органа откривања и гоњења, као и неопходна међународна полицијска и друга сарадња у откривању и доказивању кривичних дела привредног криминалитета.

Оперативна делатност полиције спроводи се у преткривичном поступку и то самоиницијативно или по захтеву јавног тужиоца, с циљем откривања кривичних дела, њихових учинилаца, обезбеђења доказа и прикупљања осталих обавештења од значаја за покретање кривичног поступка, али и у циљу спречавања вршења кри-

вичних дела. „Ова делатност представља систем не процесних криминалистичких метода и средстава, које полиција примењује у циљу спречавања и откривања кривичних дела, прикупљања података о личности учиниоца, месту где се налази и његовим везама, као и у циљу утврђивања и обезбеђивања предмета који су потенцијални носиоци доказних информација“.⁸ Пред кривични поступак у којем се одвија разноврсна оперативна делатност полиције, можемо поделити на две основне фазе: криминалистичку контролу и криминалистичку обраду.

Криминалистичка контрола представља систем оперативно тактичких и оперативно техничких мера и радњи које предузимају органи унутрашњих послова и који има за циљ да се ови органи упознају и буду у току са разним друштвено штетним појавама, криминогеним факторима у интересантним срединама и да имају увид у кретање одређене категорије лица.⁹ Ова контрола најефикасније се спроводи применом одговарајућих оперативно тактичких и техничких радњи и мера. Основ за криминалистичку контролу је постојање опште сумње да би се у одређеној средини, на одређеном месту или од стране одређене категорије лица могла вршити кривична дела. Ту је, дакле, реч о општој а не о конкретној индицији.¹⁰

Криминалистичка обрада представља скуп планираних и систематски предузетих криминалистичко-тактичких и криминалистичко-техничких радњи и мера и истражних радњи, с циљем откривања и утврђивања кривичног дела и учиниоца, његовог проналажења и привођења, и обезбеђења доказа. Значи, криминалистичка обрада мора се спроводити плански, што свакако подразумева благовремено доношење плана рада, који је потребно стално ажурирати и допуњавати, у зависности од нових чињеница и података добијених током реализације саме обраде, односно од конкретне криминалистичко-тактичке ситуације.¹¹

Проф. Водинелић¹² криминалистичку обраду дефинише као систем свих оперативно-тактичких мера усмерених на то да се открије и утврди одређено кривично дело, открије и утврди одређени учинилац кривичног дела и приведе кривичном прогону. Водинелићево схватање је уже, јер код криминалистичке обраде подразумева само предузимање оперативно тактичких мера, са чиме се не можемо сложити, с обзиром да се током криминалистичке обраде, применом и истражних радњи, обезбеђују докази који треба да доведу до довољног степена сумње, да би се иницирало покретање кривичног поступка. Без предузимања истражних радњи то се не може постићи, већ се остаје само на нивоу индиција или основа сумње. Поједини аутори управо истичу овај аспект криминалистичке обраде, а наиме „За разлику од криминалистичке контроле, која има искључиво оперативни карактер, у криминалистичкој обради су присутни и истражни елементи“.¹³ Међутим, Водинелић у даљем току свог текста наглашава да „криминалистичку обраду, паралелну претходном

⁸ Алексић, Ж., Миловановић, З., Криминалистика, Београд, Правни факултет Универзитета у Београду, (1991), стр. 27.

⁹ Види Водинелић, В., Криминалистика-откривање и доказивање, Скопље, (1985), стр. 52.

¹⁰ Водинелић, В., Криминалистика, Београд, (1984), стр. 54.

¹¹ Види више Бошковић, М., Неки теоријски и практични аспекти оперативног рада, 2. део, Безбедност 3/2000, стр. 279-281.

¹² Водинелић, В., Криминалистика, оп. цит., стр. 54.

¹³ Алексић, Ж., Миловановић, З., Криминалистика, Београд, (1991), стр. 159.

поступку карактерише комбиновање оперативно-тактичких мера са истражним радњама“,¹⁴ што се у потпуности слаже са нашим мишљењем.

Главна разлика између криминалистичке контроле и криминалистичке обраде је у облику и садржају сумње. Криминалистичка обрада, у ствари, је виша и сложенија фаза криминалистичке делатности полиције у преткривичном поступку, којој углавном претходи криминалистичка контрола, мада до криминалистичке обраде може доћи и без ове претходне фазе пред кривичног поступка. Док је код криминалистичке контроле присутна општа сумња,¹⁵ која настаје у процесу мишљења и резултат је противречности између незнања, односно недовољног познавања одређене појаве и новосазнатих чињеница, код криминалистичке обраде постоје одређени основи сумње, тј. индиције у односу на конкретно лице као учиниоца одређеног кривичног дела, или у односу на кривично дело чији је учинилац непознат.¹⁶ Криминалистичка обрада, дакле, најчешће, произилази из контроле, затим прераста у истрагу, али се, према потреби, наставља и за време судског поступка, издржавања казне, па евентуално, чак и после пуштања на слободу осуђеног лица.¹⁷

„Криминалистичка обрада, као планирана и усмерена оперативна делатност, полази од одређеног кривичног догађаја или више догађаја, са циљем да криминалистички утврди, путем прикупљања чињеница и података, које имају значај доказних информација, да ли постоји однос између осумњиченог и кривичног догађаја, односно да утврди да ли је одређена, претпостављена каузалност оправдана“.¹⁸ Дакле, криминалистичка обрада усмерена је ка криминалном догађају, као појединачној појави и циљ јој је да утврди постојање конкретног кривичног дела и његовог учиниоца. Тренутак преласка из ниже у вишу фазу оперативне делатности, из криминалистичке контроле у криминалистичку обраду, веома је тешко одредити, из простог разлога што су оне само условно, теоретски, одвојене, а практично и у организационом смислу представљају целину (Бановић, Б., 2002:205).

Типична деликти привредног криминалитета су: фалсификовање новца, пореска утаја, кријумчарење, прање новца, проузроковање стечаја, недозвољена трговина, проневера, примање мита, давање мита, фалсификовање исправе и слично (Ђукић, С., 2016:163). У наредном делу рада, о сваком од ових наведених кривичних дела, изложићемо у најкраћем, методику откривања и доказивања, са основним карактеристикама и начином извршења.

Фалсификовање новца

Новац је мерило вредности и опште средство размене. Због своје функције, новац има изузетан значај за привреду и привредну политику уопште, па стога подлеже посебном јавноправном, односно финансијском режиму.¹⁹ Новац је, као плате-

¹⁴ Водинелић, В., Криминалистика, Београд, (1984), стр. 54.

¹⁵ О томе види Алексић, Ж., Миловановић, З., Криминалистика, оп. цит. стр. 37.

¹⁶ Види Бошковић, М., Материјални докази у криминалистичкој обради, Београд, (1990), стр. 12.

¹⁷ Водинелић, В., оп. цит. стр. 55.

¹⁸ Кривокапић, В., Жарковић, М., Криминалистика – Тактика, Београд, (1999), стр. 69.

¹⁹ Стојановић, З., Перић, О., Кривично право, посебни део, Београд, Правна књига, (2006), стр. 191.

жно средство које омогућава размену добара, одувек био предмет посебног интересовања са становишта разних облика криминалних напада, тим пре што се на такав начин обезбеђује знатна противправна имовинска корист. Слободно се може рећи да се новац фалсификује откад постоји. Новац је објекат напада код кривичног дела фалсификовања новца. Кривичноправни појам новца одређен је у члану 112. став 23. Кривичног законика Републике Србије. Према овој одредби, новац је метални и папирни новац или новац израђен од неког другог материјала који је на основу закона у оптицају у Србији или другој држави.

У нашој земљи, фалсификовање новца је инкриминисано. Кривичним закоником (члан 223.) који предвиђа неколико радњи извршења алтернативно датих, односно подразумева неколико кривичних дела која у функционалном смислу представљају целину. Ово кривично дело чини онај ко направи лажни или преиначи прави новац у намери да га стави у оптицај, ко лажни или преиначени прави новац стави у оптицај, ко прибави лажни новац у намери његовог стављања у оптицај као правог, ко стави у оптицај лажни новац који је примио као прави и ко не пријави стављање лажног новца у оптицај. Основни мотив учинилаца је користољубље, али не треба искључити ни политичке мотиве. Најчешће се ради о професионалном начину извршења и организацији целокупног деликта, где сваки учесник има свој део посла и за то је плаћен. Прављење лажног новца значи израду потпуно нове папирне или металне новчанице. Метални новац данас се знатно мање фалсификује од папирног, што је и разумљиво, с обзиром на његову мању номиналну вредност.

Израда фалсификата папирног новца много је чешћа и познате су различите технике фалсификовања, од најпримитивнијих до савремених техника дубоке штампе. Међутим, треба нагласити да је фалсификаторима највећи проблем прибављање квалитетног папира, с обзиром да се до оригиналног папира за новчанице тешко може доћи, а свака земља посебно је заштитила свој папир за израду новчанице. Осим заштите папира, у току саме израде новчаница уграђује се одговарајућа заштита у виду водотиска, свилених кончића, планшета, сигурносних металних нити, флуоросцентних материја и луминисцентних знакова, као и други облици заштите.²⁰ Прављење лажног папирног новца врши се преиначењем из мање у већу вредност код појединих врста новчаница (нпр. US долар), прецртавањем и машинским путем. Преиначење је најпростији вид фалсификата који се врши у малом обиму, при чему се користи незнање ко новчаницу прима како она изгледа. За ово су погодне новчанице које имају исте димензије у различитим апоенима. Претходно се врши радирање или белјење оригиналне новчанице.²¹

Примитивнији видови фалсификата су и коришћење фотографске технике, као и обично фотокопирање. Фалсификовање машинским путем је друштвено најопаснији вид овог деликта. Врши се уз коришћење штампарске технике, у великим количинама и на организован начин. Лица која израђују фалсификован новац најчешће су фотографи, сликари, цинкографи, литографи, гравери, и друге штампарске струке. Растурање лажног новца посебна је фаза у извршењу овог кривичног дела. Растурање новца, по правилу, не организује исто лице које је организовало његову

²⁰ Бошковић, М., Бановић, Б., оп. цит., стр. 197.

²¹ Алексић, Ж., Криминалистика, Београд, Привредна штампа, (1990), стр. 338.

израду. Новац се најчешће ставља у оптицај куповином предмета мање вредности, плаћањем одређених услуга, куповином већих количина злата, дроге и оружја, заменом за домаћу или страну валуту, тражењем да се новац уситни.

Откривање и доказивање кривичног дела

Обично се први податак да се у оптицају појавио фалсификовани новац добија пријавом грађана или организација и предузећа, која су утврдила да су у свом пословању примила фалсификовани новац, као што су банке, поште, мењачнице, трговинске радње, угоститељски објекти. За појаву фалсификованих новчаница може се сазнати и непосредном активношћу полиције и то личним запажањима, праћењем, осматрањем, откупом, применом оперативно-тактичких средстава, претресањем и другим мерама и радњама. Прва мера по сазнању за постојање фалсификоване новчанице је њено одузимање и визуелни преглед у циљу утврђивања да ли се ради о фалсификату, и којој врсти и типу фалсификата се ради. Ради доказивања, новчаница ће бити подвргнута вештачењу, које врши Завод за израду новчаница.

Основни циљ оперативне делатности је откривање лица која су организовала и израдила фалсификовани новац, као места фалсификовања, те спречавање да фалсификовани новац у већем обиму буде пуштен у оптицај. Међутим, није увек могуће остварити све ове циљеве, па се, најчешће, иде на пресецање даљег растурања лажног новца и хватање лица која поседују већу количину оваквог новца намењену растурању. Откривање организатора је, евентуално, могуће уз пуну међународну сарадњу преко Интерпола, који има задатак централизације података и координирање међународних акција за сузбијање фалсификованог новца. Интерпол поседује најобимнију и најквалитетнију банку података о досадашњим фалсификаторима, као и о лицима која се баве овом врстом криминалне делатности. Једна од најважнијих радњи за обезбеђење доказа код овог кривичног дела јесте претресање. Организација претресања зависиће од процене да ли се ради о растурачу или фалсификатору, да ли се претреса објект у коме је лажни новац израђен или само чуван (Матијевић, М., Марковић, М., 2013:396).

Недозвољена трговина

Недозвољена трговина је деликт привредног криминалитета који се састоји у неовлашћеном бављењу трговином или трговином забрањеном робом.²² Кривично дело недозвољене трговине инкриминисано је КЗ РС (члан 243.) који предвиђа да ово кривично дело чини лице које, без овлашћења за трговину, набави робу или друге предмете у већој вредности у сврху продаје, или се неовлашћено и у већем обиму бави трговином или посредовањем у трговини или заступањем организација у унутрашњем или спољнотрговинском промету робе и услуга.

²² Жарковић, М., Бановић, Б., Криминалистика, Београд, Виша школа унутрашњих послова, (1999), стр. 63, 264.

Основна карактеристика овог кривичног дела је да се јавља у више облика који су променљиви и прилагођавају се стању на тржишту и понуди и тражњи одређених роба. Предмет недозвољене трговине може да буде разна роба, али је то углавном она за којом на тржишту постоји тражња или која се нуди по нижим ценама од цена у легалној продаји. Која роба ће бити обухваћена недозвољеном трговином, често зависи и од економске ситуације у земљи, тј. од понуде и тражње на тржишту. У области недозвољене трговине, највише је присутна она роба која доноси највећу зараду. То су најчешће: разна техничка роба (мобилни телефони, телевизори, компјутери, камере, фото-апарати итд.), грађевински материјал, делови за возила, текстилни и прехранбени производи, спортска опрема, алкохол, цигарете, нафта и нафтни деривати и разна друга роба широке потрошње. Поред робе широке потрошње, која се као предмет недозвољене трговине јавља увек када је нема довољно на тржишту, предмет овог кривичног дела су оружје, муниција, злато и златни предмети, дрога и наркотици, као стратешке сировине и материјали, а у последње време и нуклеарне материје.

Недозвољена трговина је деликт међународног карактера кога, по правилу, врше професионални деликвенти повезани често са иностранством. Недозвољена трговина врши се на ширем подручју земље, организовано и често је повезана са кријумчарењем. Осим професионалних извршилаца недозвољеном трговином баве се и радници на привременом раду у иностранству, занатлије (јувелири, златари, ауто-механичари, трговци и сл.), лица на пословима међународне шпедиције, међународног превоза робе и путника у сувозном, железничком, ваздухопловном и воденом саобраћају.²³

Откривање и доказивање

Основни начини сазнања о извршеном кривичном делу недозвољене трговине су: делатност тржишне и других инспекција, делатност царинских органа, делатност финансијске полиције, пријава предузећа и установа, пријава грађана, сазнање преко средстава јавног информисања, јавним поговарањем, путем анонимних и псеудонимних пријава.²⁴ Оперативни рад на сузбијању и спречавању недозвољене трговине мора бити организован и систематичан уз сарадњу са другим органима контроле, а нарочито царинским органима на плану сузбијања кријумчарења и инспекцијским органима, на плану сузбијања недозвољене трговине. Од истражних радњи, најчешће се примењују претресање лица и објеката (просторија) као и слободног простора, увиђај и вештачење. Роба намењена недозвољеној трговини привремено се одузима.

Кријумчарење

Кријумчарење је кривично дело против привреде и састоји се у уношењу или изношењу робе домаћег или страног порекла, ван царинског надзора преко границе. Најчешће је роба која се кријумчари намењена недозвољеној трговини. За постојање

²³ Попадић, В., Сузбијање кријумчарења, Београд, (1989), стр. 56.

²⁴ Жарковић, М., Бановић, Б., оп. цит., стр. 264-266.

кријумчарења карактеристично је то да се ради о роби подложној царинском надзору, да се она преноси преко царинске линије избегавајући мере царинског надзора или ко избегавајући мере царинског надзора пренесе робу преко граничне линије наоружан, у групи или уз употребу силе или претње (члан 230. КЗ РС). Потребно је да се та роба преноси преко граничне линије без царинског надзора, независно од тога да ли се то чини организовано или су то појединачни случајеви, није битно ни колико се то пута чини, нити колика је количина и вредност робе у питању.

Кријумчарење је илегално преношење робе веће вредности преко државне границе и то на организован начин и у виду занимања појединца или организованих група професионалних учинилаца кривичних дела. Кријумчарење се састоји у уношењу и у изношењу робе домаћег или страног порекла, ван царинске контроле преко државне границе.²⁵ Најчешће су у пракси регистровани случајеви кријумчарења робе која је намењена недозвољеној трговини. Осим професионалних извршилаца, ради недозвољене трговине робу кријумчаре и радници на привременом раду у иностранству, занатлије (јувелири, златари, ауто-механичари, трговци и сл.), лица која су запослена у међународној шпедицији, међународног превоза робе и путника у сувоземном, железничком, ваздухопловном и воденом саобраћају. Као предмет кријумчарења, најчешће се у криминалистичкој пракси срећу роба широке потрошње, новац, драгоцености, моторна возила, културна добра, оружје и муниција и дрога.

Ради успешног организовања оперативног рада на сузбијању кријумчарења, неопходно је познавати и организациону структуру, путеве и канале кријумчарења и начине складиштења и растурање кријумчарене робе. Организациона шема састоји се од кријумчарског центра, који организује и финансира ову делатност, кријумчарског пункта, који се налази на једном или више места у земљи и којим руководи једно лице које организује прихват робе, њену дистрибуцију, организује мрежу препродаваца и посредника и на крају мреже препродаваца, који непосредно врше препродају робе.²⁶ Путеве и канали кријумчарења брижљиво се одабирају и прилагођавају свакој промени околности. Веома често, у пракси постоје и алтернативни путеви и канали, у случају да дође до појачане активности органа откривања и гоњења на већ устаљеним правцима и каналима. За пренос кријумчарене робе преко државне границе користе се сва превозна средства. Тако се кријумчарена роба транспортује са осталом робом која иде преко границе легално и уз потребну пратећу документацију, а често се користе и конструкционе шупљине или се праве посебни „бункери“ за сакривање робе.

Откривање и доказивање

Оперативни рад на спречавању и сузбијању кријумчарења робе, мора бити организован тако да се оствари пуна међусобна сарадња полиције са другим органима контроле на граници, посебно царинском службом и инспекцијским органима који су присутни на граници. Имајући у виду начине и кријумчарења робе, треба обра-

²⁵ Алексић, Ж., Миловановић, З., Криминалистика, Сремска Каменица, СШУП, (19916), стр. 115-122.

²⁶ Ђошић, М., Криминалистичка обрада кривичних дела недозвољене трговине, Београд, Стручна библиотека СЈБ, (1970).

тити пажњу и на одређене индиције, односно индикаторе кријумчарења, када је у питању понашање лица која се овим баве, тако и за одређене манифестације до којих се може доћи увидом у путне исправе, документацију која прати робу, саму робу и превозно средство²⁷ (Матијевић, М., Марковић, М., 2013:402).

Како је кријумчарена роба најчешће намењена недозвољеној трговини, до сазнања у вези са овим кривичним делом може се доћи пријавом грађана којима се ова роба нуди на продају или им се продаје. Осим тога, инспекцијске службе које прате и контролишу промет роба и услуга могу се појавити као извор сазнања. Полиција својим непосредним свакодневним активностима кроз позорничку и патролну делатност, осматрањем, контролом саобраћаја, прегледом и контролом путника и пртљага, може доћи до значајних информација. До сазнања може се доћи и путем медија, на основу јавних поговарања, путем анонимних и псеудонимних пријава. Невладине организације могу да буду значајан извор сазнања за кријумчарење. Од истражних радњи најчешће се примењују претресање лица и објеката (просторија) као и слободног простора, увиђај и вештачење. Кријумчарена роба привремено се одузима.

Проневера

Проневера је кривично дело против службене дужности. Ово кривично дело, према законској формулацији, чини лице које, у намери да себи или другом прибави противправну имовинску корист, присвоји новац, хартије од вредности или друге покретне ствари које су му поверене у служби или на раду у државном органу, предузећу, установи или другом субјекту или радњи.

Анализирајући откривена кривична дела проневере, може се закључити да је сектор трговине најугроженији овим кривичним делом и да су по висини прибављене користи овде уочени најопаснији и најорганизованији појавни облици. Осим тога, индустрија и грађевинарство бележе висок број откривених проневера, а веома су присутни и угоститељство и туризам. Ово кривично дело присутно је и у областима друштвених делатности као што су: образовање, наука, култура, информисање, здравствена и социјална заштита. Слободно се може рећи да се проневера јавља у свим областима привредног и друштвеног живота. Што се тиче радних места угрожених проневером, то су радна места пословођа трговинских и угоститељских радњи, радници у трговини, индустрији и угоститељству, магационери, благајници, као и радници на пословима рачуноводства и књиговодства, који углавном врше прикривање овог кривичног дела кроз пословне књиге и темељну документацију.

Главни мотив извршења овог кривичног дела јесте користољубље. У многим случајевима, учиниоци видно манифестују боље материјално стање, што представља индицију у односу на извршено кривично дело проневере и његовог учиниоца. Сам начин извршења проневере можемо посматрати у неколико фаза: радња присвајања, радња прикривања, радња изношења присвојених предмета из објекта у коме је учинилац запослен, транспорт и продаја присвојених предмета (код нату-

²⁷ Шипрага, Ј., Алексић, Ж., Криминалистика - методика, Београд, ВШУП, (1986), стр. 136.

ралног облика имовине) и дејство кривичног дела на извршиоца. У оваквој структури начина извршења, најинтересантнија фаза је радња прикривања проневере. Прикривање се врши после извршеног присвајања, а понекад и пре и то када учинилац очекује мањак као последицу своје криминалне делатности. Најчешћи начини прикривања састоје се у испостављању фалсификоване документације која се односи на пријем (улаз) и испоруку (излаз) робе или новца којим ради учинилац. (Матијевић, М., Марковић, М., 2013:405).

Откривање и доказивање

До почетног сазнања да је извршено кривично дело проневере може се доћи пријавом оштећеног предузећа, органа или организације, пријавом грађана, анонимним или псеудонимном пријавом, средствима јавног информисања, активношћу полиције и применом оперативно-техничких средстава и метода.

У циљу разјашњавања проневере мора се поћи од трагова које је проневера оставила. У пракси најчешће се догађа да је утврђен мањак имовине и то редовним или изненадним инвентарисањем или ревизијом пословања. У том случају, неопходно је разјаснити узрок насталог мањка, с обзиром на то да мањак може наступити и услед других околности, а не само услед присвајања поверене имовине. Мањак може бити установљен услед несређених и не ажурних евиденција и пословних књига, нестручног и несавесног рада лица која су га утврдила, природног смањења (калирања) натуралног облика имовине, растура, лома, више силе, присвајања од стране других лица, неовлашћеног послуживања од стране лица коме је имовина поверена, несавесног рада при смештају, чувању и манипулацији повереном имовином. Тек када се елиминишу све ове верзије о узроку насталог мањка, може се закључити да је мањак резултат противправног присвајања поверене имовине, дакле проневере.

Ако се као почетни траг појави фиктивна или фалсификована документација, неопходно је извршити увид у документацију и пословне књиге, привремено одузимање такве документације, књиговодствено или неко друго вештачење спорних докумената (рукописа, цифара, писаће машине којом је документ израђен, печата и штампбиља, трагова радирања, хемијског брисања, преправљања, дописивања и сл.).

Током криминалистичке обраде, веома је важна сарадња полиције са другим државним органима, који имају одређена овлашћења по питању контроле финансијског пословања фирми, установа, предузећа и других организација (финансијска полиција, девизна инспекција, тржишна инспекција итд.).

Примање и давање мита

Кривична дела примање и давање мита, као елементи корупције, спадају у групу кривичних дела против службене дужности. У криминолошком смислу, спадају у област организованог криминалитета у групи корумптивних кривичних дела (корупција). Ради се, дакле, о два кривична дела, која су међусобно повезана, јер једно без другог не постоји, те ће овде бити заједнички анализирана. Кривично дело примања

мита назива се пасивним подмићивањем, а кривично дело давања мита активним подмићивањем. Кривично дело примање мита може се, према законској формулацији, појавити у три основна облика, док кривично дело давање мита (активно подмићивање) може се појавити у два основна облика (О овоме више: Ђукић, С., 2016:209).

Треба истаћи да је основна карактеристика кривичних дела примање и давање мита обострана заинтересованост и даваоца и примаоца мита, да њихова делатност остане неоткривена, и најчешће се одвијају „у четири ока“. То диктира и врло разноврсне и бројне појавне облике овог кривичног дела, од оних класичних, добро познатих, до савремених и врло перфидних начина који, по правилу, не остављају никакве трагове, чак су и покривени одговарајућом, формално исправном документацијом. Пошто је овде у питању посебан облик злоупотребе службеног положаја, често је кривично дело примања мита, са једне стране, праћено извршењем кривичног дела злоупотребе службеног положаја са друге стране.

Мито се даје и прима у разноврсним ситуацијама и за остваривање различитих циљева. Сматра је да је област промета роба и услуга, како унутрашњег, тако и спољнотрговинског, изузетно угрожена корупцијом. Осим тога, мито се даје да би се нпр. издејствовало добијање кредита, да би се наплатила штета од осигуравајућег друштва, иако није било никакве штете, да би се добила грађевинска дозвола, локација за изградњу или легализовала изградња бесправног објекта, да би се добила возачка дозвола, да се положи испити или добије диплома о завршеном школовању, да се добије лекарско уверење, инвалидска пензија, боловање, да се заснује радни однос, избегне нека законска обавеза (плаћање пореза, одслужење војног рока и сл.) и у бројним другим случајевима остваривања одређених права и избегавања одређених обавеза.²⁸

Савремени облици примања и давања мита се на перфидан и веома вешт начин прикривају и приказују као легални пословни догађаји. Ови облици корупције прикривају се: фиктивним уговором о делу, путним рачунима, фиктивним заснивањем радног односа, давањем нереално високих провизија, издавањем гарантних писама, ангажовањем одређених лица у својству стручних сарадника, саветника и консултаната, исплатом ауторских хонорара на нешто што није урађено, фиктивним трошковима репрезентације и рекламе, којима се прикрива суштина утрошених средстава за корупцију, вршењем разних услуга ономе ко добија мито, уз симболичну накнаду, плаћањем трошкова путовања, летовања, одмора и сл., при чему остају трагови у виду документације која покрива пословни догађај, али она је суштински неисправна тако да се мора продрети у суштину пословног догађаја да би се корупција и доказала.²⁹

Откривање и доказивање дела

Активност полиције на сузбијању корупције мора се заснивати на познавању корумптивних зона, појавних облика и начина прикривања, те на основу тога извршењом криминалистичкој прогнози кретања ових деликата и сектора у којима ће се ја-

²⁸ Алексић, Ж., Криминалистика, Београд, (1983), стр. 319-321.

²⁹ Петровић, А., Основи криминологије привредног криминалитета, Београд, Виша школа унутрашњих послова, (1988), стр. 151-154.

вљати.³⁰ Зато је неопходно да полиција изграђује добре и квалитетне мреже оперативних позиција у најугроженијим зонама корупције и секторима пословања.

Иначе, основни извори сазнања за ова кривична дела су: пријаве грађана, пријаве лица која раде заједно са примаоцем мита, пријаве лица од којих се мито тражи, анонимне и псеудонимне пријаве, јавна поговарања, медији и невладине организације. До почетног сазнања о вршењу ових кривичних дела полиција може доћи непосредним оперативним радом, кроз оперативну контролу, кроз рад на разјашњавању других кривичних дела (нпр. злоупотреба службеног положаја, закључење штетног уговора, фалсификовање службене исправе и слично).

Што се тиче материјалних доказа, најчешће се у савременим условима користи фалсификована документација, којом је подмићивање легализовано, предмет мита (новац, други поклони), као и други материјални докази, према околностима конкретне случаја. Основни материјални доказ је фалсификована документација. За доказивање фалсификата, може се ангажовати и вештак одговарајуће струке. У циљу прикупљања материјалних доказа, морају се предузети одређене оперативнотактичке и истражне мере и радње. Од оперативнотактичких, предузимају се најчешће прикупљање обавештења, праћење, увид у документацију, провера и то уз коришћење одговарајућих оперативнотехничких средстава и метода, у циљу документовања предузетих радњи, што може послужити као оперативна информација (индиција), помоћу које се могу обезбедити докази, предузимањем истражних радњи. Од истражних радњи, најчешће се предузимају претресање, одузимање предмета (мита и документација), увиђај, препознавање и вештачење. На крају треба нешто рећи и о једном методу доказивања, који се у пракси често користи, а то је хватање на делу (*in flagranti*). Најчешће се ради о случајевима да лице од кога је мито захтевано пријави ово полицији, који даље службено поступају (О овоме више: Ђукић, С., 2016:220).

Фалсификовање исправе

Основни облик кривичног дела фалсификовање исправе (члан 355. КЗ РС) састоји се у прављењу лажне исправе или преиначењу праве у намери да се она употреби као права или у употреби оваквих исправа као правих или у њиховом набављању ради употребе. Радња код основног облика алтернативно је одређена и може се састојати у једној од наведених делатности: прављењу лажне исправе, преиначењу праве, употреби лажне или преиначене исправе и набављању таквих исправа ради употребе. За постојање кривичног дела, довољно је да је учињена било која радња. Тежи облик овог кривичног дела предвиђен је ако је фалсификовање, у горе наведеном смислу, учињено у погледу јавне исправе, тестамена, менице, чека, јавне или службене књиге или друге књиге која се мора водити на основу закона. Објект овог кривичног дела је исправа, којом се у смислу члана 112. став 26. КЗ РС сматра сваки предмет који је подобан или одређен да служи као доказ какве чињенице која има значај за правне односе, као и рачунарски податак.

³⁰ Жарковић, М., Бановић, Б., Криминалистика, Београд, Виша школа унутрашњих послова, (1999), стр. 271.

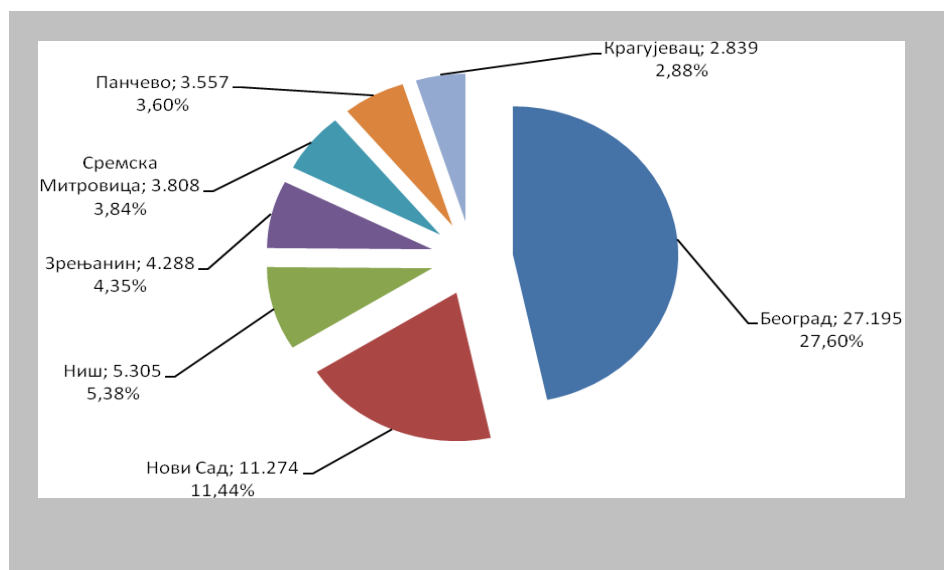
Мотиви са којима се поступа у вршењу овог кривичног дела могу бити различити и зависе од врсте исправе и њене намене у правном саобраћају. Исправа може бити фалсификована ради стицања неке користи или права у разним областима друштвеног живота (запослење, упис у школу-факултет, стицање пензије, стицања или проширења права из социјалног, здравственог или пензијског осигурања, добијање разних дозвола, промена идентитета, стицања држављанства итд.). Фалсификовање исправе може се употребити и ради наношења другоме штете, односно избегавања сопствених обавеза према другим физичким или правним лицима или према држави (Ђукић, С., 2016:165).

Начин сазнања, разјашњавање и доказивање

Начин сазнања да је учињен фалсификат исправе зависи од: врсте исправе која је фалсификована, њене намене, мотива и намере извршиоца кривичног дела, као и од облика кривичног дела. Ако се ради о прављењу лажне или преиначењу праве исправе која још није употребљена, за њу се може сазнати пријавом грађана, псеудонимним или анонимним пријавама и оперативном делатношћу полиције, те радом на разјашњавању других кривичних дела. Ако је фалсификована исправа употребљена, осим поменутих начина сазнања, у обзир долазе и: пријаве државних органа, предузећа, установа, организација и других правних лица којима су те исправе поднесене ради доказивања одређених правно релевантних чињеница, јавно поговарање и увид у одређену документацију. Посебан значај за разјашњавање и доказивање овог кривичног дела има истражна радња вештачење.

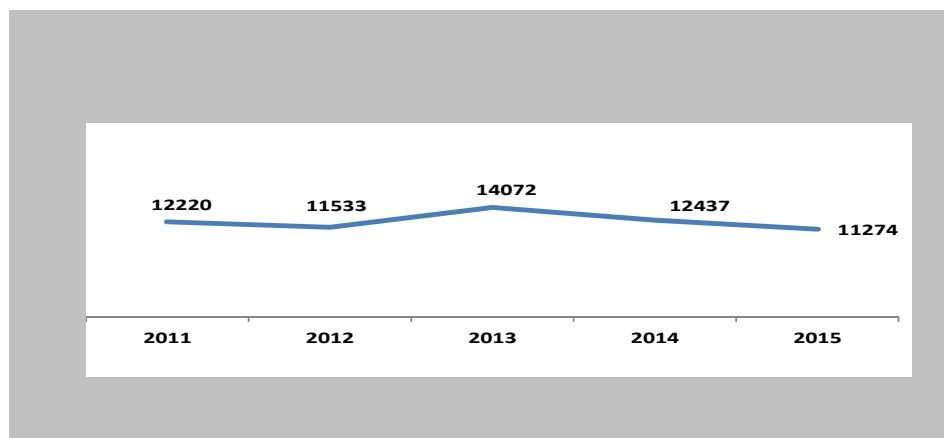
Анализа укупног броја откривених кривичних дела привредног криминалитета на подручју Полицијске управе у Новом Саду

Према статистичким подацима и по подацима МУП-а Републике Србије, на подручју Полицијске управе у Новом Саду, као друге по величини Полицијске управе у Републици Србији, у току 2015. године, евидентирано је укупно око 11.274 кривичних дела, из свих области криминала, што чини око 11,44% свих дела евидентираних у Републици Србији, тако да се та безбедносна проблематика, по сложености, сврстава на друго место, одмах иза Београда, на чијем подручју је извршено око 27,60% свих кривичних дела у Републици Србији.

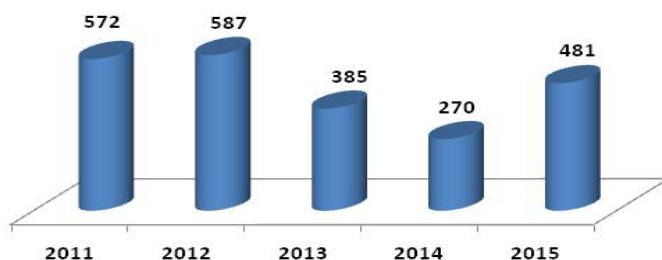
Слика 1 – Укупан број кривичних дела по Полицијским управама у 2015. години
(Извор: аутор)

Анализирајући укупан број кривичних дела у 2015. години, на подручју Полицијске управе у Новом Саду, као и тренд кретања укупног броја кривичних дела у протеклих пет година, дајемо графички преглед на следећој слици.

Слика 2 – Укупан број кривичних дела за период од 2011. до 2015. године
(Извор: аутор)

Анализом откривених кривичних дела у области привредног криминалитета, у току 2015. године, уочљиво је да је полиција открила укупно 481 кривично дело, односно више за 211 дела или око 78% у односу на 2014. годину. Посматрајући укупну структуру свих регистрованих кривичних дела, на нивоу Полицијске управе у Новом Саду, дела из области привредног криминалитета чине 4,3%.

Слика 3 – Укупан број кривичних дела привредног криминалитета за период од 2011. до 2015. године (Извор: аутор)

Међутим, у анализираном периоду, односно у току 2015. године, полиција је поднела 202 кривичне пријаве, којима су обухваћена 393 кривична дела, од тога 302 кривична дела привредног криминалитета, 3 дела високо технолошког криминалитета и 88 кривичних дела која по номенклатури припадају општем криминалитету. Структура кривичних дела из области високо технолошког криминалитета за која је полиција поднела пријаве је следећа: 2 дела фалсификовање и злоупотреба платних картица и једно кривично дело неовлашћена употреба туђег пословног имена и друге посебне ознаке робе или услуга. Структура кривичних дела из области општег криминалитета за која је полиција поднела пријаве изгледа овако: 41 дело фалсификовање исправе; 36 дела превара; 4 дела злоупотреба поверења; 2 кривична дела тешка дела против опште сигурности; по једно кривично дело удруживање ради вршења кривичних дела, непрописно и неправилно извођење грађевинских радова, недозвољена производња, држање, ношење и промет оружја и експлозивних материја, тешка крађа и утаја.

Због откривених кривичних дела из области привредног криминалитета поднето је 246 кривичних пријава, против 285 лица. Мера задржавања у службеним просторијама до 48 часова одређена је за 22 лица, док је једном лицу одређена мера полицијског хапшења. Материјална штета причињена откривеним кривичним делима износи 4.746.519.363,00 динара, док је остварена противправна имовинска корист 4.726.960.259,00 динара.

У структури кривичних дела привредног криминалитета извршених на подручју Полицијске управе Нови Сад, у току 2015. године, највише је кривичних дела: злоупотреба положаја одговорног лица – 109; превара у привредном пословању – 66; навођење на оверавање неистинитог садржаја – 46; фалсификовање службене исправе – 35; злоупотреба овлашћења у привреди – 33; злоупотреба службеног положаја – 28; неовлашћено организовање игара на срећу – 25; проневера – 19; недозвољена трговина – 17; фалсификовање хартија од вредности – 15; издавање чека и коришћење платних картица без покрића – 14; по 8 дела неосновано исказивање износа за повраћај пореза и порески кредит из ЗПППА и недозвољен промет акцизних производа из

ЗПППА; недозвољено складиштење робе из ЗПППА – 7; фалсификовање новца – 6; по 5 дела пореска утаја и кривично дело из чл. 57 Закона о девизном пословању; по 4 дела превара у осигурању, оштећење повериоца и недозвољена производња; по 3 дела грађење без грађевинске дозволе, злоупотреба у вези са јавном набавком, обмањивање купаца, неовлашћено бављење одређеном делатношћу и примање мита; несавестан рад у служби – 2 и по једно кривично дело злоупотреба права из социјалног осигурања, кријумчарење, прибављање, набављање и давање другом средстава за извршење кривичних дела против безбедности рачунарских података, послуга, давање мита и кривично дело из чл. 78. Закона о регистрацији привредних субјеката.

Слика 4 – Упоредни приказ најзаступљенијих кривичних дела привредног криминалитета (Извор: аутор)

Такође, у анализираном периоду, односно у току 2015. године, извршена су 64 кривична дела из области високотехнолошког криминалитета, и то: 54 дела фалсификовање и злоупотреба платних картица, 4 дела приказивање, прибављање и поседовање порнографског материјала и искоришћавање малолетног лица за порнографију, по 2 дела неовлашћени приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података и неовлашћено искоришћавање ауторског дела или предмета сродног права и по једно кривично дело рачунарска превара и неовлашћена употреба туђег пословног имена и друге посебне ознаке робе или услуга. Осим тога, извршено је и 65 кривичних дела из области еколошког криминалитета, од којих су: 50 дела шумска крађа, 9 дела убијање и злостављање животиња, 4 дела незаконит риболов и 2 дела незаконит лов.

Закључак

Савремена борба против криминалитета захтева познавање криминалистике. Међу научним дисциплинама чија знања налазе примену у практичној борби против криминалитета, једно од најзначајнијих места припада криминалистици. Реч је о научној дисциплини која проналази, усавршава и примењује научне и на практичном искуству засноване методе и средства, чија примена омогућава успешно спречавање, откривање и расветљавање кривичних дела, проналажење и лишење слободе њихових учинилаца, и откривање, фиксирање и тумачење доказа. Криминалистика је научна дисциплина оријентисана ка пракси, чија је традиционална подела на тактику, технику, методику и оперативу. Практична криминалистичка делатност искључује могућност парцијалног прила-

за у спречавању, откривању и расветљавању кривичних дела и откривању њихових учинилаца са становишта било које гране криминалистике. Значај криминалистике огледа се и у томе што у структури савременог криминалитета све више места заузимају кривична дела организованог криминалитета (укључујући и дела савременог привредног криминалитета), који има транснационални карактер. Због тешких последица у облику економских и политичких ефеката, ова појава представља међународни проблем.

Међусобни однос појединих криминалистичких дисциплина наводи нас на закључак да *криминалистичка методика* синтетизује криминалистичко-тактичке и криминалистичко-техничке методе, у циљу откривања, разјашњавања и доказивања појединачних кривичних дела. С тим у вези, предмет криминалистичке методике чини изучавање појавних облика и начина извршења појединих кривичних дела, с једне стране, и праксе органа откривања и гоњења у спречавању и откривању тих кривичних дела, с друге стране.

У области привреде последице су највидљивије и најтеже, а огледају се не само кроз имовинску корист за извршиоце кривичних дела, с једне, и штету (имовинску или не имовинску или комбиновану) коју трпе физичка и правна лица, с друге стране. По друштво су много опасније економске последице у привреди које се одражавају кроз угрожавање тржишне економије (онемогућавање привредног развоја друштва и уништавање привреде), смањење бруто домаћег производа, умањење спремности на инвестиције, повећање задужености земље, пораст сиромаштва грађана итд.

Можемо закључити да, савремени привредни криминалитет, са свим обиљем форми у којима се манифестује, тежи ка све већој организованости, специјализацији и професионализацији извршилаца, интернационализацији и успостављању контроле над легалним привредним и нарочито финансијским пословањем, при чему се полако брише граница између законитог и незаконитог пословања, између класичног и привредног криминалитета. Главни протагонисти су исти, само што своје методе мењају и прилагођавају друштвеном, економском, политичком и законском амбијенту у коме делују. То подразумева, да класични методи откривања и доказивања кривичних дела привредног криминалитета морају бити модификовани и замењени савременим и ефикаснијим.

Такође, све до сада изнето указује на чињеницу да је привредни криминалитет како по обиму и структури, тако и по друштвеној опасности, посебно најтежи облици који се врше и манифестују кроз међународне финансијске токове, таквог карактера да у његовом спречавању и сузбијању могу учествовати само стручно оспособљени и специјализовани кадрови за поједине секторе привредног пословања, и то не само полиције, већ и других органа откривања и гоњења, као и неопходна међународна полицијска и друга сарадња. С тим у вези, организација ових органа, а посебно полиције, мора бити прилагођена уској специјализацији и професионализацији у сузбијању привредног криминалитета, уз квалитетну криминалистичку обраду.

Литература

[1] Андра Петровић, *Основи криминологије привредног криминалитета* (Београд: Виша школа унутрашњих послова, 1988).

[2] Божидар Бановић, *Обезбеђење доказа у криминалистичкој обради кривичних дела привредног криминалитета* (Београд: Виша школа унутрашњих послова, 2002).

[3] Владимир Водинелић, *Криминалистика* (Београд: Просвета, 1972).

- [4] Владимир Водинелић, *Криминалистика* (Београд: Савремена администрација, 1984).
- [5] Владимир Водинелић, *Криминалистика, откривање и доказивање, 1. том* (Скопље: Факултет безбедности и ДСЗ, 1984).
- [6] Владимир Водинелић, *Криминалистика, откривање и доказивање, 2. том* (Скопље: Факултет безбедности и ДСЗ, 1985).
- [7] Видо Попадић, *Сузбијање кријумчарења* (Београд: Економика, 1989).
- [8] Владимир Кривокапић и Милан Жарковић, *Криминалистика Тактика* (Београд: Виша школа унутрашњих послова, 1999).
- [9] Живојин Алексић, *Криминалистика* (Београд: Привредна штампа, 1983).
- [10] Живојин Алексић, *Криминалистика* (Београд: Привредна штампа, 1990).
- [11] Живојин Алексић и Зоран Миловановић, *Криминалистика* (Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, 1991).
- [12] Живојин Алексић и Зоран Миловановић, *Криминалистика* (Сремска Каменица: СШУП, 19916).
- [13] Живојин Алексић и Зоран Миловановић, *Криминалистика* (Београд: Партенон, 1994).
- [14] Живојин Алексић и Милан Шулић, *Криминалистика* (Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, 2011).
- [15] Зоран Стојановић и Обрад Перић, *Кривично право, посебни део* (Београд: Правна књига, 2006).
- [16] Зоран Ђокић и др., *Јавна безбедност и проблем сиве економије* (Београд: Виша школа унутрашњих послова, 2008).
- [17] Јован Шипрага и Живојин Алексић, *Криминалистика - методика* (Београд: Виша школа унутрашњих послова, 1986).
- [18] Кривични законик Републике Србије („Сл. гласник РС“, бр. 85/05, 88/05-испр., 107/05-испр., 72/09, 111/09 и 121/12).
- [19] Миодраг Ђошић, *Криминалистичка обрада кривичних дела недозвољене трговине* (Београд: Стручна библиотека СЈБ, 1970).
- [20] Мићо Бошковић, *Материјални докази у криминалистичкој обради* (Београд: Виша школа унутрашњих послова, 1990).
- [21] Мићо Бошковић и Божидар Бановић, *Криминалистичка методика* (Београд: Виша школа унутрашњих послова, 1995).
- [22] Милан Жарковић и Божидар Бановић, *Криминалистика* (Београд: Виша школа унутрашњих послова, 1999).
- [23] Мићо Бошковић, „Неки теоријски и практични аспекти оперативног рада“, 2. део, *Безбедност*, година излажења 52, број 3, (2000): страна 279–281.
- [24] Мићо Бошковић, *Криминалистичка методика* (Београд: Полицијска академија, 2005).
- [25] Миле Матијевић и Милош Марковић, *Криминалистика* (Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе, 2013).
- [26] Мило Бошковић и Милош Марковић, *Криминологија – са елементима виктимологије* (Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе, 2015).
- [27] С. Ђукић, „Узроци, појавни облици и економске последице корупције у Србији“ – *компаративна анализа код развијених земаља и земаља у транзицији*, (докторска дисертација, Универзитет EDUCONS, Факултет пословне економије, 2015).
- [28] Станимир Ђукић, *Анализа кривичних дела привредног криминалитета и деликти корупције у привреди, Војно дело*, година излажења 67, број 5, (2016).
- [19] Станимир Ђукић, *Корупција у Србији – теоријска и емпиријска анализа* (Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе, 2016).